

NOODDOOPSEL, ERFZONDE, ZIEKTE EN LIJDEN

‘In geval van nood mag en moet iedereen dopen’

Luc Devriese

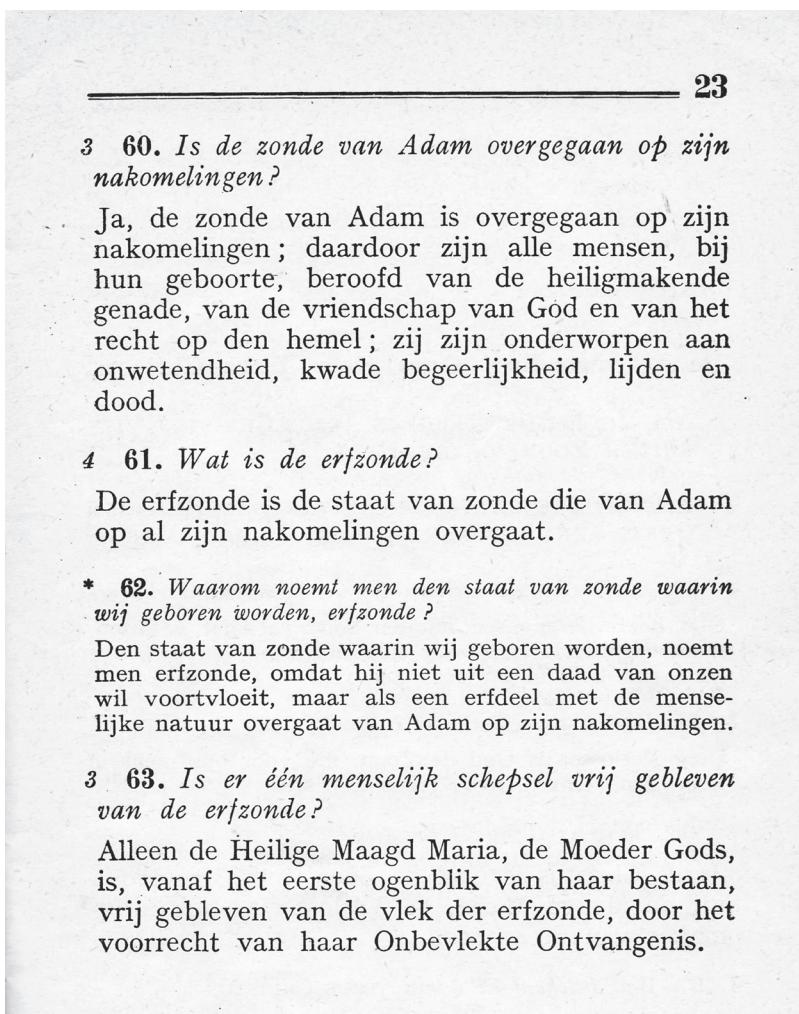
Inleiding

Rooms-katholieke gelovigen werden er toe aangespoord elk dood geboren kind of in doodsgevaar verkerende boreling zo snel mogelijk te dopen. Dergelijke ‘nooddopen’ moesten voorkomen dat de doorlevende geesten (zielen) van ongedoopt gestorven kinderen eeuwig zouden veroordeeld zijn. Het was een ware obsessie. De mensen zijn immers sinds de zondeval van het bijbelse eerste mensenkoppel Adam en Eva belast met de erfzonde. Daardoor krijgen ze het tijdens hun leven hard te verduren: ze lijden aan ziekten veroorzaakt door ‘het kwade’: le mal, vandaar la maladie, le malade (1), ze voelen pijn (uit het Latijn poena: boete, straf) en sterven tenslotte. Volgens de kerkelijke leer was het kwaad, door de erfzonde in de wereld gebracht, de oorzaak van alle lijden. Jezus van Nazareth, de ‘verlosser’, had echter door zijn marteldood de mogelijkheid geschapen om via het doopsel daarvan verlost te worden, althans na de dood. Tijdens het leven blijft de erfzonde, ook bij de gedoopten, voor ziekte en pijn zorgen. Voor de gewone mensen was dit de verklaring van het zo veelvuldige lijden. Van de medische theorieën, overgenomen van Hippokrates en Galenus die het zochten bij onevenwicht van de ‘lichaamsvochten’, hadden ze geen weet. Deze waren overigens wel zeer geleerd, maar louter theoretisch gebaseerd en ... helemaal verkeerd. Goed en kwaad in de christelijke betekenis hadden vrijwel volledig de rol overgenomen van goede en boze geesten uit de magische wereld, al bleef geloof daarin onderhuids nog wel aanwezig.

De nooddooppraktijk wordt geïllustreerd aan de hand van twee uitvoerig geciteerde kerkelijke teksten. De praktische uitvoering moest door de pastoors aan de trouwlustige koppels in detail geïnstrueerd worden. Voor miskramen werd zelfs uitgelegd hoe men nauwelijks of niet herkenbare embryo's op een of andere manier in de huiskring kon dopen. Het hier beschrevene is gestoeld op een strikte kerkelijke leer, die tot in de tweede helft van de vorige eeuw vooral via de catechismus wijdverspreid was. Actueel is het aspect ‘verlossen van erfzonde’ nagenoeg verdwenen uit de Rooms-katholieke geloofspraktijk. Het doopsel wordt gezien als een inwijdingsritueel, wat het altijd ook geweest is. Men wordt erdoor opgenomen in de gemeenschap van de gelovigen.

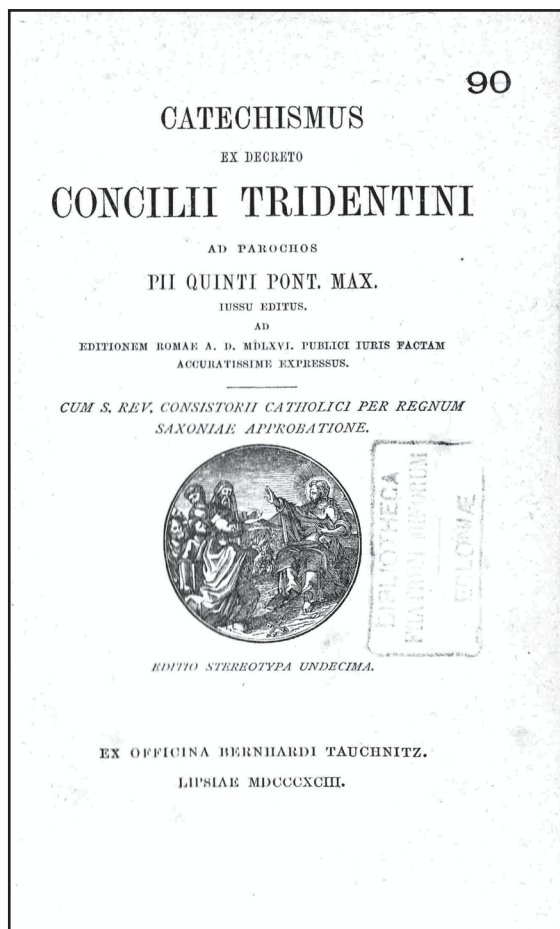
Erfzonde

In het katholieke geloven is sterven in 'staat van genade' een centraal punt. Essentieel daarin is de 'erfzonde' waarmee iedereen geboren wordt. Die erfzonde is een niet zo gemakkelijk te begrijpen geloofsonderdeel, dat enige toelichting vergt. We moeten teruggaan tot het Joodse scheppingsverhaal met het 'Aards paradijs'. Daarin had God het door hem (hem?) geschapen eerste mensenpaar, Eva en Adam, geplaatst, maar – de geschiedenis is overbekend – ze verknoeiden het en het koppel werd na de zondeval weggejaagd uit het paradijs. Sindsdien moeten hun nakomelingen, stervelingen, werken in het 'zweet huns aanschijns'. Ziekten en allerlei rampen overkomen hen. In hedendaagse termen uitgedrukt: ze zijn erfelijk belast met de zonde, die synthetiserend de erfzonde kan genoemd worden (afb. 1).

Afb. 1. Fragment uit Catechismus ten gebruike van alle bisdommen van België (1946).

De 'zondeval' van het eerste mensenpaar had niet enkel zware gevolgen tijdens het leven. Hun nakomelingen konden de 'hemel der gelukzaligen' nooit bereiken. De ziel van wie stierf bevuurd met de erfzonde, of 'in staat van zonde', zou immers het 'Rijk der hemelen' niet binnenkomen. Ziel interpreteren we hier gemakshalve als de onstoffelijke, geestelijke (geest-gelijke) essentie van de mens. Het 'aards paradijs', het paradijs op deze aarde, was reddeloos verloren, maar de gelovigen mochten hopen na de dood in een 'hemels paradijs' terecht te komen, met andere woorden in 'de hemel'.

Afb. 2. De Tridentijnse catechismus (titelblad). Latijnse tekst opgemaakt volgens de decreten uitgevaardigd in 1563 door het Concilie van Trente (uitgave gedrukt in 1893, Leipzig).

Wat zou dat kunnen betekenen? We kunnen niet beter doen dan ons te wenden tot de destijds meest verspreide autoriteit voor Jan en alleman op gebied van Rooms-katholieke leer: de catechismus (afb. 2, 3, 4 en 5). Voor wie er echt niets zou van afweten: de catechismus is een geheel van regels na het Concilie van Trente (zestiende eeuw) opgesteld door de kerkelijke overheid,

die alle jonge christenen grondig moesten kennen. De term is afgeleid van het Griekse *katékhein*: mondeling onderwijzen. Met andere woorden: kunnen lezen was geen vereiste voor de jonge katholiek. 'Zijn catechismus leren' betekende memoriseren en het letterlijk kunnen opzeggen van telkens een korte vraag en het altijd categorieke antwoord daarop. In de praktijk werden die afgerammeld en even vlug vergeten, maar van heel wat van die vragen en antwoorden bleef toch wel iets hangen.

Afb. 3

Afb. 4

Afb. 3. Titelblad van een uitgave voor het bisdom Gent uit 1913. De 'lering' was de naam gegeven aan de lessenreeksen waarin dit alles in de hoofden van twaalfjarigen gestampt werd in voorbereiding voor de 'eerste communie' (later 'plechtige communie').

Afb. 4. De 'Mechelse catechismus', een uitgebreide versie van het gewone boekje (uitgave 1917). De catechismus van de kerkprovincie (aartsbisdom) Mechelen kreeg in 1623 de vorm en inhoud die enkele eeuwen lang zou stand houden. Geconfronteerd met de reformatie, zag de Rooms-Katholieke kerk zich genoodzaakt de geloofsvragen, samen met de officiële kerellijke antwoorden daarop, helder en voor iedereen duidelijk te formuleren in wat de catechismus genoemd werd.

Zo ook voor wat betreft de erfzonde. Als antwoord op de vraag wat Adam (van Eva is in dit verband geen sprake) verloor door zijn zonde, krijgen we een imposante lijst voorgeschoteld: 'de heiligmakende genade, de vriendschap van God en het recht op de hemel. Zijn verstand werd verzwakt, zijn wil geneigd tot het kwaad, en hij werd onderworpen aan lijden en dood' (2). Doordat die zonde overgeërfd werd door de nakomelingen, kwamen alle mensen bij hun

geboorte in dezelfde beklagenswaardige toestand terecht. De catechismus resumeert op de hem eigen lapidaire wijze: 'Wat is de erfzonde? De erfzonde is de staat van zonde die van Adam op al zijn nakomelingen overgaat' Eén enkel menselijk schepsel bleef daarvan, volgens de Rooms-katholieke theologen, bij haar geboorte gevrijwaard: de heilige maagd Maria, de moeder Gods. Zij is vanaf het eerste moment van haar bestaan vrij gebleven van de erfzonde. Dat is dus de betekenis van haar 'onbevleete ontvangenis'.

Afb. 5. Kaftillustratie van de uitgave 1946 (zie ook afb. 1) met statige Jezusfiguur afgebeeld als koning (in een troonzetel) en als leraar (met groot bijbelboek en belerende armhouding). Dit was een in de jaren 1930-1950 wijdverspreide voorstelling van Jezus als Christus-Koning.

Zuiveren door water: dopen

Water heeft in de christelijke geloofspraktijk, net als in talrijke andere religies, een symbolisch reinigende, zuiverende betekenis. In het christendom was de allerbelangrijkste toepassing in dat genre het doopsel (3). Dat wegwassen van de onzuiverheid, de zondevlek, komt tot uiting in, hetzij het reinigen van vooral het hoofd en vervolgens het begieten met water, hetzij het onderdompelen of zich laten onderdompelen, en terug uit het water rijzen om het 'vuil' water te laten weglopen. Dat gebeurt liefst herhaaldelijk. Zoals we hierna zullen zien, komt het aspect wegwassen van 'vuil' ook bij de nooddopen zeer duidelijk tot uiting. Deze achtergrond van de dooppraktijk verliest in onze streken stilaan aan populariteit, maar in allerlei kuuroorden (cura: zorg, ge-

nezing van ziekte; denk aan ‘curatief’) en hun opvolgers, de wellnesscentra, wordt het geloof in de zuiverende kracht van water commercieel uitbundig beleden.

Daarmee komen we bij de kern van ons (nood)doopselverhaal. Jezus van Nazareth verloor namelijk door de marteldood aan het kruis zijn volgelingen van de erfzonde. Hij werd daardoor voor de gelovigen en hun kinderen de salvator (cf. het Franse ‘sauver’ en ‘sauveur’) of redemptor, die de schulden van anderen betaalt; daarom ook ‘bevrijder’ of ‘verlosser’ (4). Dat kon voor de christenen door het doopsel, volgens de tot voor kort meest gangbare interpretatie, speciaal ingesteld om de erfzonde weg te wassen. Voorwaarde was wel dat men zou gedoopt worden door zich het hoofd te laten wassen met water door de doper, meestal een geestelijke, die de formule uitspreekt: “Ik doop u in de naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes”.

Van deze praktijken is in de Joodse geloofsboeken (voor de christenen het ‘Oud Testament’) niets te vinden. In de christelijke bijbel komt het doopsel pas voor het voetlicht in het zogenaamde ‘Nieuw Testament’ (het leven van Jezus volgens enkele volgelingen, samen met de brieven en Handelingen van deze personen). Dit gebeurt dan nog niet eens via een gezegde of handeling van Jezus, maar wel van de als zijn voorganger beschouwde Johannes de Doper, en ook van Jezus’ leerlingen, de apostelen (5). In de kringen waarin zij verkeerden, werd dat gemeengoed.

66

De notie van erfzonde is in de actuele Roomse geloofspraktijk duidelijk op zijn retour. De meeste ouders die hun kind laten dopen, schijnen dat begrip zelfs niet meer te kennen (6). De betekenis van inwijdingsritueel heeft de overhand genomen. Door de doop in de naam van God in zijn drie gedaanten werd men opgenomen in de gemeenschap van de gelovigen. Het was een formele, rituele inwijding. In de katholieke kerk werd die opname in de kerkgemeenschap na het concilie van Trente (1545-1563) geïnstitutionaliseerd door de verplichte inschrijving in het doopregister van de parochie waar men geboren was.

Onschuldige kinderzieltjes

Iedereen die katholiek opgevoed werd, kent de catechismusregel ‘In geval van nood mag en moet iedereen dopen ...’. Het is een zinnetje dat zelfs bij de ‘snelste vergeters’ bleef hangen. ‘Nood’ betekende hier risico op overlijden, zeer reëel in tijden van hoge neonatale sterfte. Daar waar men oorspronkelijk vooral of uitsluitend de volwassendoop (geloofsdoopt) kende, is men geleidelijk overgegaan op het zo snel mogelijk dopen na de geboorte. Men wilde immers vermijden dat de ‘zieltjes’ van de vele, tijdens of kort na de geboorte gestorven kindjes, ten eeuwigden dage zouden verdoemd zijn, of volgens een latere interpretatie terecht komen aan de rand van de hel, in het ‘voorgeborchte’, omdat ze, ongedoopt, belast waren met de erfzonde.

En het ging verder. Wat immers met de miskraam, wanneer de onvoldragen foetus in de baarmoeder (in utero) sterft en afgedreven wordt via spontane abortus? Dat werkelijk alles moest gedaan worden om ook de ziel daarvan te verlossen van de erfzonde via het doopsel, toont de hiernavolgende tekst tot in al zijn, zacht uitgedrukt, onplezierige details overtuigend aan. In zijn rauwheid is dat echter nog lang niet zo erg als wat theologen in de 17de en vooral 18de eeuw verkondigden over de doop 'in utero' (in de baarmoeder) en de disputen die daarover onder medici gevoerd werden. Dat ging tot en met keizersnede bij de al gestorven, of een enkele keer ook bij de nog levende moeder, enkel en alleen om te kunnen dopen. Het was vooral een theoretisch dispuut. In de praktijk bleef de keizersnede uiterst zeldzaam. De techniek was onvoldoende ontwikkeld en, vooral: het levensreddende principe van de chirurgische aseptie was nog onbekend. Valérie Meillander publiceerde in Oost-Vlaamse Zanten (1989) over die disputen een zeer lezenswaardig artikel (7). Aanleiding daartoe was een onderzoek naar het gebruik van de doopsput bewaard in het Gentse Museum voor Volkskunde, nu Huis van Alijn.

Nooddoop in de huiskring

Een artikel over het huwelijk, eerder in dit tijdschrift verschenen (8), werd breedvoerig geïllustreerd met passages uit een handleiding gepubliceerd in 1928 door een pater Wouters, handelend over de regels die de pastoors moesten meegeven aan de koppels die kerkelijk wilden huwen (9). Niet in dat VM&D-artikel opgenomen was het tekstgedeelte over de nooddoop. Reden daartoe was dat dit een onevenredig lang deel is: ongeveer twee derde van de Nederlandse tekst, in onze ogen niet echt passend in de context van een artikel over het huwelijk. Een tweede en geldiger reden was dat dit thema een aparte behandeling verdient. Het is weinig gekend en komt in de gespecialiseerde literatuur amper of zelfs niet aan bod. In de overigens in het Latijn gestelde handleiding voor (verondersteld) Latijn kennende pastoors worden op uiterst gedetailleerde wijze, in het Nederlands en in enkele andere talen, instructies gegeven voor de handelswijze die leken moesten volgen bij nooddopen. Wat daarin over het nooddoopsel te lezen staat is in hedendaagse ogen op zijn minst bevreemdend. Het lijkt zelfs nauwelijks geloofwaardig dat men het zover wilde en kon drijven (afb. 6). Opmerkelijk feit: het mogelijk bestaan van een 'voorgeborchte' wordt daarin nergens vermeld.

De tekst, die hierna letterlijk overgenomen wordt, werpt een toch wel bijzonder licht op een praktijk die vermoedelijk nog tot voorbij halverwege vorige eeuw aanbevolen werd aan katholieke 'trouwers'. Voor wie deze denk- en leefwereld niet enigszins kent, voegen we hieraan toe dat wat hier volgt, niet zomaar een privémening vertolkt van een wereldvreemde individuele geestelijke, maar het officiële kerkelijke denken in die tijd vertegenwoordigt. Zoals gebruikelijk werd het drukwerk immers voorzien van de bewijzen van goedkeuring door de daartoe aangewezen boekcensoren, in dit geval van Roermond (in opdracht van de bisschop) en van Maastricht (aangesteld door

de jezùietenorde). In voetnoten worden een aantal referenties gegeven naar gespecialiseerde, in de universele kerktaal het Latijn gestelde moreel-dogmatische werken. De tekst wordt hierna integraal weergegeven met alleen aanpassingen in de spelling van sommige woorden en een enkele verduidelijking tussen haakjes. Alle cursiveringen worden weergegeven zoals in het origineel. Het geheel is streng systematisch ingedeeld met behulp van cijfers en letters, die hier achterwege gelaten worden. De tekst luidt als volgt.

Moet het kind altijd gedoopt worden?

Altijd, ook bij *miskraam*, d.i. wanneer de vrucht, het kind afkomt voor den tijd. Ook al heeft het kind nog geen menselijke gedaante, ook al geeft het geen teken van leven, ook al is de vrucht nog door de vliezen omsloten.

Wie moet het kind dopen?

In gewone omstandigheden, als het kind gezond ter wereld komt, moet het gedoopt worden in de kerk en door de priester. Als het kind in gevaar van sterven verkeert, moet het door een der aanwezigen gedoopt worden. *Vader* en *moeder* komen voor het dopen van hun eigen kind *op de laatste plaats*. Maar als er *niemand* aanwezig is, of kent hij het niet goed, of kan hij het niet fatsoenlijk doen, *dan moet vader of moeder* hun eigen kind in tijd van nood dopen. Bij miskraam zal het meestal door de ouders moeten geschieden.

Hoe moet ge het kind dopen?

Kunt ge het kind dopen op het hoofd, dan doopt ge het op de gewone wijze. Ge zuivert nl. het hoofd zodanig, dat ge met het water het hoofd zeker raken kunt. Daarna neemt ge maar gewoon water – lauw water als ge het bij de hand hebt; gewijd water is niet nodig – daarna neemt ge dus maar gewoon water en wast daarmee het hoofd onder het uitspreken der woorden: *ik doop u in de naam des Vaders en des Zoons en des heiligen Geestes*.

Kunt ge den eersten keer niet dopen op het hoofd, *maar wel op een ander lidmaat*, dan moet ge het daarop dopen *al is het nog zo klein*, bv. vinger of teen, maar altijd op het voornaamste lidmaat waarop ge dopen kunt. Krijgt ge echter kans om te herdopen op een voorname lidmaat, bv. hand of voet, dan moet ge op dat lidmaat herdopen en wel zo dikwijls als ge het weer op een voorname lidmaat zult kunnen, bv. op de borst, rug of schouders, tot op het hoofd toe; want dan eerst als ge goed op het gezuiverde hoofdje gedoopt hebt, is een der doopsels zeker goed. Kunt ge echter, na op de vinger of teen gedoopt te hebben, ineens op het hoofd dopen, dan slaat ge alle tussendopen over.

Zo dikwijls ge den eerste keer niet op het hoofd kunt dopen, moet ge altijd onder de afwassing deze woorden gebruiken: *Als ge kunt gedoopt worden, dan doop ik u in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes*. En

als ge eindelijk op het buiten het lichaam gekomen hoofd doopt, zegt ge: *Als ge niet gedoopt zijt, dan doop ik u, enz.*

Hoe moet men dopen als het kind nog geen menselijke gedaante heeft, als de vrucht nog door de vliezen omsloten is?

Let eens goed op, want in deze omstandigheden moeten doorgaans de vader of de moeder dopen, en de zaligheid ener ziel kan er mee gemoeid zijn. Immers een kind dat niet gedoopt is, kan niet in de hemel komen, en daarom is hier nodig alle bezorgdheid, dat het gedoopt worden, en zo goed mogelijk gedoopt worden.

Als er dus iets afkomt na het gebruik van het huwelijk (de coïtus), al is het ook *in de eerste dagen*, iets waarvan ge niet weet, wat het is, dan moet ge dit niet zomaar aanstonds opruimen, maar ge moet *onderzoeken* of er misschien de vrucht, het kind bij is. De vrucht is besloten in een blaasje dat met vocht gevuld is; dit is witachtig van kleur.

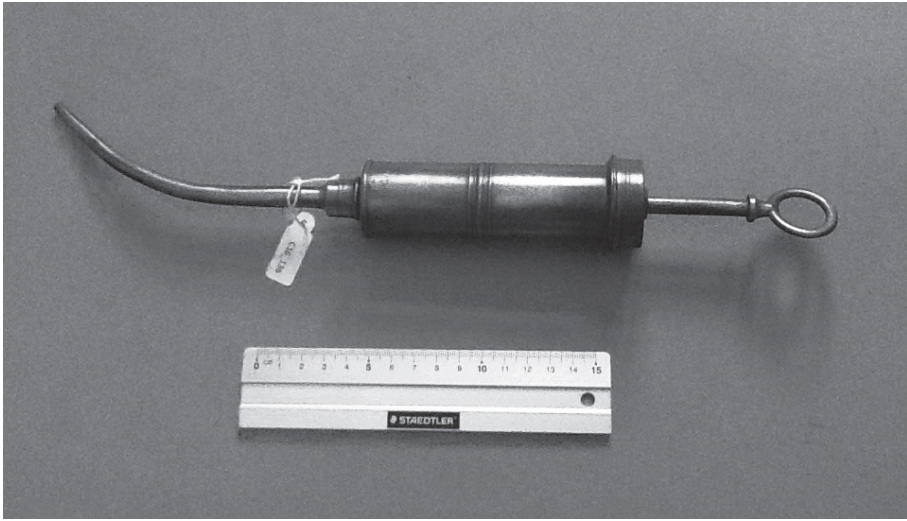
Wanneer ge dit blaasje gevonden hebt, legt ge het op de tafel of op een bord en plaatst daarbij een kom water. Dan moet ge eerst water over het blaasje uitgieten¹, terwijl ge zegt: *Als ge gedoopt kunt worden, dan doop ik U in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Daarna* houdt ge het blaasje eenigszins schuin in de kom met water, opent het met duim en wijsvinger van beide handen, en laat het vruchtwater wegllopen. Dan zegt ge opnieuw, terwijl ge de vrucht in het water even heen en weer beweegt: *Als ge gedoopt kunt worden, dan doop ik u in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Daarna* moet ge de vrucht weer uit het water ophalen².

Afb. 6. Laatste alinea van de in het Nederlands gestelde regels die pastoors moesten meegeven aan trouwlustige koppels. Uit: Wouters, L. (1928), De virtute castetatis & de vitiis oppositis, Beyaert, Brugge, p. 122.

Instructies aan vroedvrouwen

Nergens is er in de hierboven gereproduceerde tekst sprake van vroedvrouwen, al wordt hun mogelijke aanwezigheid in dergelijke gevallen wel gesuggereerd. In de praktijk waren het nochtans vooral de vroedvrouwen, geconfronteerd met sterfte tijdens de verlossing, die met nooddopen belast waren. Over dat onderwerp werd overvloedig gepubliceerd, wellicht omdat deze vrouwen vanaf de contrareformatietijd (zeventiende eeuw) streng gecontroleerd werden door de overheden, wat resulteerde in flink wat archiefmateriaal. Deze verloskundigen konden beschikken over een zogenaamde doopsput, bestemd om bij moeilijke verlossingen het doopwater in de vagina of

baarmoeder toe te dienen (afb. 7 en 8).

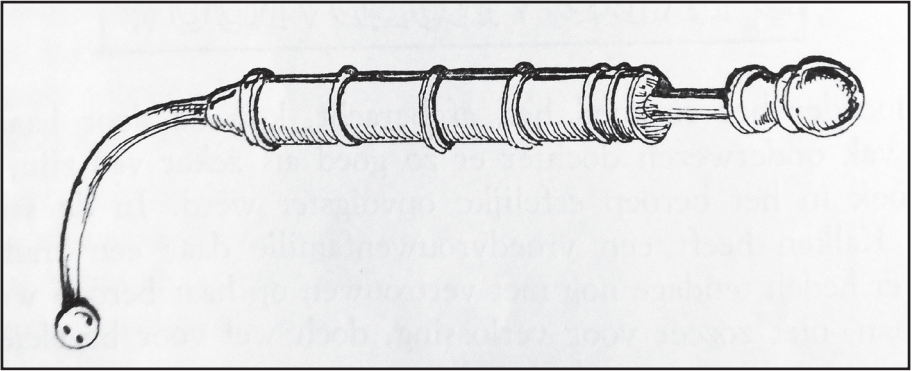

Afb. 7. Doopsput in de collectie van het Gentse Museum voor Geneeskunde, 'Het Pand', Onderbergen (met dank aan J.L. Pannier en J. Bouckaert). In de hierboven gepubliceerde tekst van de bisschoppelijke onderrichting uit 1697 aan vroedvrouwen wordt dit instrument niet vermeld.

Enkele weinig gekende regels, die ook illustreren hoe de kerkelijke overheid deze (vroed: wijs) vrouwen met achterdocht bejegende, willen we hier nog even belichten. We doen dat aan de hand van een in 1697 gepubliceerde instructie voor de vroedvrouwen, handelend over het (nood)doopsel van de hand van de Brugse bisschop Bassery (10). Die is gebaseerd op de regels die de bisschoppensynode (vergadering) van Mechelen uitvaardigde in 1607. De in deze context belangrijkste passages worden cursief weergegeven (eigen cursivering).

'Daer-en-boven en zyn in geender maniere te berispen de Vroe-vrouwen al is het saeken dat sy doopen in de tegenwoordigheyt van *eenige Mans-persoonen, die dickwils in diergelyke gelegentheyt meer ontstelt zyn*, en somtyts minder onderricht; selfs volgens den Ritueel van Roomen is het betaemelycker *om te beletten alle Schaemte dat eenen onderrichte Vrouw ofte Vroe-vrouwe noodt wesende, doopt in de presentie van een Man*, selfs ook wel onderricht als het Kindt nog niet geheel gebooren is'.

Kerkelijke en wereldlijke overheden worden opgeroepen om de vroedvrouwen nauwgezet te controleren. De bisschoppenvergadering van Mechelen gehouden in 1607, '*... versoekt alle Magistraeten van ieder plaetse, dat sy geene Vroe-vrouwe en sullen aanveerden, ten zy dat sy heeft Attestatie van haeren Pastor over haer Sincer (oprecht) en Catholyck Geloof, en dat sy beydenisse doet van het selve in handen van den Aertspriester, ... zynde al het selve ondersteunt met d'Authoriteyt van de Arts-Hertogen ten glorieuse Memorie als dan onse Heeren ende Princen.*'

Afb. 8. Doopsput, type Mauriceau (Uit Homblé, 1977).

‘Om welke gevaernisse insgelycks te verhoeden, het voornoemde Synode Provinciael van Mechelen, in ‘t geseyt Capittel begeert en versoect, dat de Vroe-vrouwen, boven den gewoonelycken eedt oock soudē sweeren te besorgen, dat de Kinderen van haer te ontfangen, soo haest het mogelyk zy, ofte ten minsten binnen den derde daege gedoopt worden; en is’t dat door tegestaen ofte beletten van Ouders ofte Vrienden (lees: familie), sy dit niet kunnen uytwerken, dat sy sullen terstont en sonder verdrag hier over inkennen doen aen den heer pastor van die platse’.

(...) ‘Ende gemerckt kt niet genoeg en is dat de Vroe-vrouwen eens in hun admisse apart behoorelyck geëxamineert ofte geïnstrueert zyn, soo gebieden Wy wel expresselyck dat de Heeren Pastors in de Steden en ook ten platte Lande al dickwils van tydt tot tydt de selve Vroe-vrouwen in ‘t particulier al nog examineren en ondersoeken, of sy ook hunne Instructien wel onthouden hebben, en met die occasie hunne memorie ververschen, den wille verwecken, en Verstandt onderrichten’.

Zuiveren door vuur: hel en vagevuur

Zo mochten gedoopte mensen na een kummervol leven hopen op een eeuwigdurende hemelse beloning, mits ze bij hun overlijden aan bepaalde voorwaarden voldeden. Ze mochten niet sterven ‘in staat van doodzonde’: met een zware overtreding op hun kerfstok, niet vergeven (gewist) door enig berouw, boetedoening of biecht (afb. 9 en 10).

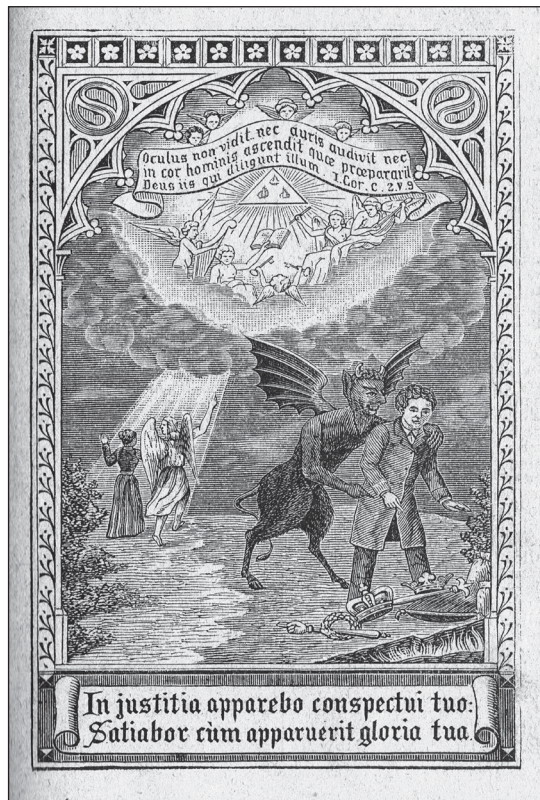
Dat hellevuur was iets verschrikkelijks, zelfs voor de onstoffelijke ziel. Maar waarom uitgerekend branden? Dat moet gezien worden als een extreem pijnlijke vorm van zuiveren. Om dat te begrijpen moeten we de term ‘vagevuur’ doorgronden. In het Latijn wordt dat ignis purgatorius (zuiverend vuur) of purgatorium genoemd (denk aan puur: zuiver). In het Frans werd dat purgatoire, in het Engels purgatory. Die woorden verraden wat dat is: een locatie

Afb. 9. Links: de met witte gewaden getooide ziel 'in staat van genade' van een godvruchtig gestorven vrouw wordt door een gevleugelde engel naar het eeuwigdurende geluk in de hemel gevoerd. Rechts zien we hoe een zondaar - letterlijk in het aanschijn van van de dood - zich afwendt van de priester die hem wil bijstaan (een berouwvolle biecht afnemen) ... te laat: een zwarte duivel met vleermuizenvleugels voert zijn zwarte ziel al naar de oneraardse hel. Uit Caytan, L.A. (1895), *De Godvruchtige Landman*, Beyaert, Brugge. Eerste uitg. 1786).

of toestand waarin men (of althans de ziel) van zonden gezuiverd werd door het vuur. De zonden werden erdoor 'weggeveegd'. Vandaar ook de Duitse term Fegefuer.

Het begrip vagevuur, niet bekend in het vroege christendom, werd na een lange rijpingstijd tijdens de volle middeleeuwen (vooral twaalfde eeuw) opgenomen in de kerkelijke leer (11). Historisch gezien kan dit begrepen worden als een zingeving aan ziekte en pijn. Met andere woorden: in tijden dat de geneeskunde quasi onmachtig was, zorgde het geloof voor troost. Men kon 'zijn hemel' verdienen door te lijden. Dit verklaart ook de buitengewone status van het martelaarschap, vooral in het vroege christendom, en van het surrogaat daarvoor: streng vasten en vrijwillige zelfkastijding in de latere kloosters.

Afb. 10. Het onvermijdelijke vervolg op afb. 9 (zelfde herkomst).

Met dank aan Danny Mattens en Marc Hanson

Noten

- 1 Het begrip kwaadaardige of maligne kankers omvat eveneens 'het kwade', maar houdt geen etiologie (oorzaak) in. Dit stamt niet uit het geloof, maar uit de medische wetenschap en is van veel recentere datum.
- 2 Geciteerd uit Catechismus ten gebuik van al de bisdommen van België (1946), p. 22-23;
- 3 Intorp, L. (1965), Wasser. In: Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg, Band 9, kol. 967-968.
- 4 Messias (uit het Aramees, de moedertaal van Jezus) en Christus (uit het Grieks), twee andere meer gebruikte titels die Jezus kreeg, betekenen beiden 'gezalvde'. Ze verwijzen naar het door profeten voorspelde koningschap van de toekomstige verlosser van het Joodse volk. Aan deze zalving werd een magische kracht toegedicht. Dit bleef nog lang een belangrijk onderdeel van het ritueel van de koningsinitiatie (kroning) in de westerse wereld. Ook de 'ziekenzalving' aan stervenden gegeven, stamt vermoedelijk uit die denkwereld.

- 5 In de Mechelsche Catechismus met Uitleggingen (1917, Mechelen, Van Velsen, p. 127) worden als voorbeeld van doopsels enkel het Nieuw Testament aangehaald, meer bepaald de evangeliën van Mattheus, 3, verzen 6-17 en hoofdst. 28, vers 19, samen met hoofdst. 3, vers 5 uit Johannes, de evangelist. In het Oud Testament meende men, volgens dezelfde bron, 'voorafbeeldingen des doopsels' te zien in het verhaal van de Ark van Noë (Noah), in de besnijdenis, in de doortocht door de Rode Zee en zelfs in een genezing van melaatsheid door wassen met Jordaanwater.
- 6 Leysen, L. (1996), *Geboorte en Doopsel*, Leuven University Press, pp. 335.
- 7 Meillander, V. (1989), *Ziel en Doopsel van ongeboren kinderen*. Vier eeuwen dispuut. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, 64, p. 1-32; Homblé, A.G. (1977), *Geschieden volkskundige excerpten omtrent het 'vroemoersambt'*. In: *Brabantse folklore*, nr. 214, p. 239-286. Zie ook: Thiery, M. (1983), *Sectio Caesarea*. Een historisch overzicht. In: *Tijdschrift voor Geneeskunde*, jg. 39, p. 1515-1539 en Thiery, M. (1990), *Enkele mijlpalen in de ontwikkelingsgeschiedenis van de verloskunde in Vlaanderen*. In: Van Hee, R. (ed.), *Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen*, Gemeentekrediet, Brussel, p. 251-264.
- 8 Mattens, D. (2018), *Huwen en scheiden tot 1850*. Een verkenning. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 16, nr. 1, p. 21-53.
- 9 Wouters, L. (1928), *De Virtute Castitate et de Vitiis oppositis (Over de deugd zedigheit en over de daaraan tegengestelde ondeugden)*, Beyaert, Brugge, p. 119-122 (Nederlandse tekst).
- 10 *Reglement ende Instructie voor de Vroevrouwen en andere persoonen, om wel en waerachtelyck te bedienen het H. Sacrament des Doopsels aen de kleyne kinderen in den noodt, ofte schynelyck peryckel van sterven gemaect ende gegeven door syn Hooghw. Guilielmus Bassery Bisschop van Brugge (raadpleegbaar op het internet)*.
- 11 Le Goff, J. (1981), *La naissance du purgatoire*, Gallimard, Parijs, pp. 509. Over wat uiteindelijk via de prediking in de 17de en 18de eeuw aan de gelovigen verkondigd werd, zie: Vanden Bosch, G. (1991), *Hemel, hel en vagevuur*. Preken over het hiernamaals in de Zuidelijke Nederlanden in de 17de en 18de eeuw, Davidsfonds, pp. 205.